UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYA TA'LIMIDA AMALIY ISHLARNI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI

Abdusattorova Tillaxon G'ayratjon qizi,
Qo'qon davlat universiteti
DOI: 10.67620/yoshlarvailm.0340003

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida geografiya ta'limida amaliy ishlarni tashkil etish samaradorligini oshirishning pedagogik va metodik asoslari tahlil qilingan. Geografiya fanining mazmunidan kelib chiqib, xaritalar bilan ishlash, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish, diagrammalar tuzish, geografik kuzatishlar olib borish, muammoli vaziyatlarni hal etish va geografik axborot texnologiyalaridan foydalanishning ta'limiy imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanilgan. Amaliy ishlarni maqsadni belgilash, topshiriqni bajarish, natijalarni tahlil qilish va refleksiya bosqichlari asosida tashkil etish modeli taklif qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning xarita bilan ishlash, geografik ma'lumotlarni tahlil qilish, mustaqil xulosa chiqarish va amaliy muammolarni hal etish ko'nikmalarini baholash mezonlari ishlab chiqilgan. Taklif etilgan yondashuv geografiya darslarida amaliy faoliyatni maqsadli tashkil etish va o'quvchilarning geografik tafakkurini rivojlantirish uchun metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: geografiya ta'limi, amaliy ishlar, o'qitish samaradorligi, geografik tafakkur, xarita bilan ishlash, kompetensiyaviy yondashuv, muammoli ta'lim, geografik axborot tizimlari, mustaqil ta'lim, baholash mezonlari.

Abstract. This article examines the pedagogical and methodological foundations for improving the effectiveness of practical work in geography education in general secondary schools. It explores the educational potential of map-based activities, statistical data analysis, diagram construction, geographical observations, problem-solving tasks, and geographic information technologies. The study employs scientific literature review, comparison, systematization, and pedagogical modelling. A structured model for organizing practical work is proposed, comprising goal setting, task completion, analysis of results, and reflection. Assessment criteria are developed to evaluate students' abilities to interpret maps, analyse geographical information, formulate independent conclusions, and solve practical problems. The proposed approach provides a methodological basis for organizing purposeful practical activities, strengthening theoretical knowledge, developing geographical thinking, and promoting independent learning.

Keywords: geography education, practical work, teaching effectiveness, geographical thinking, map skills, competency-based approach, problem-based learning, geographic information systems, independent learning, assessment criteria.

Аннотация. В статье анализируются педагогические и методические основы повышения эффективности организации практических работ по географии в общеобразовательных школах. Рассматриваются дидактические возможности работы с картами, анализа статистических данных, построения

диаграмм, проведения географических наблюдений, решения проблемных задач и использования геоинформационных технологий. В исследовании применялись методы анализа научной литературы, сравнения, систематизации и педагогического моделирования. Предложена модель организации практических работ, включающая постановку цели, выполнение задания, анализ результатов и рефлексию. Разработаны критерии оценки умений учащихся работать с картами, анализировать географическую информацию, самостоятельно формулировать выводы и решать практические задачи. Предложенный подход может служить методической основой для развития географического мышления учащихся и активизации их самостоятельной познавательной деятельности.

Ключевые слова: географическое образование, практические работы, эффективность обучения, географическое мышление, работа с картами, компетентностный подход, проблемное обучение, геоинформационные системы, самостоятельное обучение, критерии оценивания.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish bilan bir qatorda, ularning mustaqil fikrlashi, ma’lumotlarni tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi va olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llay olishini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu talablar umumta’lim maktablarida geografiya fanini o‘qitish jarayoniga ham bevosita taalluqlidir. Geografiya tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni hududiy jihatdan o‘rganuvchi fan sifatida o‘quvchilardan nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirishni, balki geografik xaritalar, statistik ma’lumotlar, diagrammalar, kuzatish natijalari va boshqa axborot manbalari bilan ishlashni ham talab qiladi. Shu sababli amaliy ishlar geografiya ta’limining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.Amaliy ishlar orqali o‘quvchilar geografik obyektlarning joylashuvini aniqlash, hududlarni taqqoslash, tabiiy va iqtisodiy jarayonlarning sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushuntirish, statistik ma’lumotlar asosida xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunday faoliyat o‘quvchilarning fazoviy tasavvuri, tahliliy fikrlashi va geografik savodxonligini rivojlantirishga yordam beradi.Biroq amaliy ishlarning samaradorligi ularning darsda mavjudligi bilangina belgilanmaydi. Topshiriqlarning ta’lim maqsadiga muvofiqligi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi, bajarish tartibining tushunarliligi, mustaqil ishlash imkoniyati va natijalarni baholash mezonlarining aniqligi ham muhim hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — umumta’lim maktablarida geografiya ta’limida amaliy ishlarni tashkil etish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlarni aniqlash va ularni baholash mezonlarini taklif etish. Tadqiqot vazifalari ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, amaliy topshiriqlarni tizimlashtirish, bosqichli model ishlab chiqish va baholash mezonlarini belgilashdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi geografiya darslaridagi amaliy ishlarni maqsadni belgilash, mustaqil faoliyat, natijalarni tahlil qilish va refleksiya bosqichlarini birlashtirgan model asosida tashkil etish hamda samaradorlikni ko‘p mezonli baholash yondashuvini taklif qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Geografiya ta’limi metodikasiga oid ilmiy adabiyotlarda amaliy ishlar o‘quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, geografik obyektlar va hodisalarni o‘rganish hamda mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi. Vaxobov, Alimqulov va Sultanovaning “Geografiya o‘qitish metodikasi” asarida geografiya fanini o‘qitishning mazmuni, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllari yoritilgan. Ushbu yo‘nalish geografiya darslarida nazariy bilimlarni amaliy topshiriqlar bilan bog‘lash, xarita va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish hamda o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish masalalarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Ortiqovaning (2023) geografiya darslarini o‘qitish bo‘yicha metodik tavsiyalarga bag‘ishlangan maqolasida ta’lim metodlarini dars maqsadiga mos tanlash va zamonaviy usullardan foydalanish masalalari yoritilgan. Bu yondashuv amaliy ishlarni tashkil etishda topshiriq mazmuni bilan kutilayotgan ta’lim natijalarining o‘zaro muvofiqligini ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.Kent, Gilbertson va Hunt (1997) geografiya ta’limida dala tadqiqotlarini tashkil etish masalalarini tahlil qilib, amaliy faoliyatni oldindan rejalashtirish, o‘quvchilarni kuzatishga tayyorlash va olingan natijalar yuzasidan yakuniy muhokama o‘tkazish muhimligini ta’kidlaydilar. Ushbu yondashuv dala mashg‘ulotlarini aniq maqsad va baholash tartibiga ega o‘quv jarayoni sifatida tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.Lambert va Morgan (2010) geografiya ta’limini geografik bilimlarni mazmunli o‘zlashtirish, o‘quvchilarning fikrlashi va geografik tushunchalarni shakllantirish bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadilar. Bu yondashuv geografik hodisalarni tavsiflashdan tashqari, ularning hududiy xususiyatlari, o‘zaro aloqalari va sabablarini tahlil qilishga yo‘naltirilgan amaliy topshiriqlarni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Zamonaviy geografiya ta’limida raqamli xaritalar, geografik axborot tizimlari va elektron resurslardan foydalanish ham muhim yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu vositalar geografik obyektlarning joylashuvini aniqlash, hududlar o‘rtasidagi farqlarni ko‘rsatish va ma’lumotlarni fazoviy jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Biroq texnologiyalardan foydalanish aniq o‘quv vazifalari bilan bog‘langandagina samarali didaktik vositaga aylanadi. Mavjud ilmiy-metodik yondashuvlarni umumlashtirish amaliy ishlarning samaradorligini oshirish uchun ularni o‘quv maqsadlari bilan uyg‘unlashtirish, topshiriqlarni murakkablik darajasiga ko‘ra izchil tashkil etish, mustaqil ishlash imkoniyatini yaratish va natijalarni mezonlar asosida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim va o‘quvchilarning mustaqil bilish faoliyatini rivojlantirish tamoyillari tashkil etadi. Tizimli yondashuv amaliy ishlarning maqsadi, mazmuni, bajarish jarayoni va baholash natijalarini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqish imkonini beradi. Kompetensiyaviy yondashuv esa nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llay olishga e’tibor qaratadi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, taqqoslash, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Modelni maktab sharoitida sinab ko‘rishda pedagogik kuzatish, diagnostika va matematik-statistik tahlil metodlarini qo‘llash tavsiya etiladi.

Tadqiqot obyekti — umumta’lim maktablarida geografiya fanini o‘qitish jarayoni. Tadqiqot predmeti — geografiya darslarida amaliy ishlarni tashkil etish

shakllari, metodlari, vositalari va samaradorligini baholash mezonlari.

Birinchi bosqich — maqsadni belgilash va tayyorgarlik. O‘qituvchi amaliy ishning maqsadini tushuntiradi, zarur xarita, atlas, jadval, statistik ma’lumot yoki raqamli resurslarni tayyorlaydi. O‘quvchilarga bajariladigan vazifa va baholash mezonlari oldindan ma’lum qilinadi.

Ikkinchi bosqich — mustaqil amaliy faoliyat. O‘quvchilar topshiriqni yakka tartibda, juftlikda yoki kichik guruhlarda bajaradilar. O‘qituvchi yo‘naltiruvchi yordam ko‘rsatadi, biroq o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilishiga sharoit yaratadi.

Uchinchi bosqich — natijalarni tahlil qilish. O‘quvchilar olingan ma’lumotlarni taqqoslaydilar, aniqlangan qonuniyatlarni tushuntiradilar va geografik xulosalar chiqaradilar. Zarur hollarda natijalar jadval, xarita yoki diagramma shaklida ifodalanadi.

To‘rtinchi bosqich — baholash va refleksiya. O‘quvchilar ish natijalarini belgilangan mezonlar asosida tekshiradilar, xatolarini aniqlaydilar va o‘z xulosalarini asoslaydilar. O‘qituvchi teskari aloqa berib, keyingi amaliy ishlar uchun tavsiyalar ishlab chiqadi.

№	Amaliy ish turi	Bajariladigan topshiriq	
1	Xarita bilan ishlash	Geografik obyektlarni topish, masofa va yo‘nalishni aniqlash	Fazoviy tasavvur va kartografik savodxonlik
2	Statistik ma’lumotlarni tahlil qilish	Aholi, sanoat yoki qishloq xo‘jaligi ko‘rsatkichlarini taqqoslash	Tahliliy fikrlash va ma’lumotlar bilan ishlash
3	Diagramma va jadval tuzish	Ko‘rsatkichlarni grafik shaklda ifodalash	Axborotni vizual taqdim etish
4	Geografik kuzatish	Ob-havo yoki atrof-muhit holatini kuzatish	Kuzatish, qayd etish va xulosa chiqarish
5	Muammoli topshiriq	Hududiy muammo sabablarini aniqlash va yechim taklif qilish	Muammoni hal qilish va dalillash
6	Raqamli xarita bilan ishlash	Elektron xaritada hududlarni aniqlash va taqqoslash	Raqamli va fazoviy tahlil ko‘nikmalari

Amaliy ishlarning samaradorligini faqat yakuniy baho bilan emas, balki o‘quvchilarning bajarish jarayonidagi faoliyati va shakllangan ko‘nikmalari orqali ham baholash maqsadga muvofiq.

№	Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Quyi daraja
1	Xarita bilan ishlash	Obyektlarni mustaqil aniqlaydi va tahlil qiladi	Obyektlarni topadi, ayrim xatolarga yo‘l qo‘yadi	Yordamga muhtoj
2	Ma’lumotlarni tahlil qilish	Ko‘rsatkichlarni taqqoslab, asoslangan xulosa chiqaradi	Taqqoslaydi, xulosasi qisman asoslangan	
3	Amaliy topshiriqni bajarish	Topshiriqni mustaqil va to‘liq bajaradi	Qisman yordam bilan bajaradi	Doimiy yordamga muhtoj
4	Muammoni hal qilish	Yechimni asoslab taklif qiladi	Yechim taklif qiladi, asoslashda kamchilik bor	Mustaqil yechim taklif qila olmaydi
5	Xulosa chiqarish	Xulosasini geografik dalillar bilan asoslaydi	Xulosa dalillari yetarli emas	Xulosa mavzuni to‘liq aks ettirmaydi

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Ilmiy adabiyotlar tahlili va pedagogik modellashtirish natijasida geografiya ta’limida amaliy ishlarni tashkil etish samaradorligini oshirishga qaratilgan bir nechta metodik yo‘nalishlar aniqlandi.

Birinchidan, amaliy topshiriqlarni aniq ta’lim maqsadlariga muvofiq ishlab chiqish zarurligi asoslandi. Masalan, “O‘zbekistonning iqtisodiy rayonlari” mavzusida o‘quvchilarga rayonlarni xaritadan topish bilan cheklanmasdan, ularning ixtisoslashuvi, resurslari va xo‘jalik tarmoqlarini taqqoslash topshirig‘ini berish mumkin. Bunday topshiriq geografik bilimlarni amaliy tahlil bilan birlashtiradi.

Ikkinchidan, amaliy ishlarning bosqichli modelini qo‘llash o‘quv faoliyatini tartibga solish imkonini beradi. Maqsadni belgilash, mustaqil bajarish, natijalarni tahlil qilish va refleksiya bosqichlarining o‘zaro bog‘liqligi o‘quvchining topshiriq mazmunini anglashiga va natijani tushuntirishiga yordam beradi.

Uchinchidan, amaliy ishlarning turli shakllaridan foydalanish geografiya ta’limidagi ko‘nikmalar majmuasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xarita bilan ishlash fazoviy tafakkurni, statistik tahlil miqdoriy ma’lumotlarni sharhlashni, geografik kuzatish esa tabiiy va hududiy jarayonlarni bevosita o‘rganishni qo‘llab-quvvatlaydi. Muammoli topshiriqlar o‘quvchilarni dalillar asosida fikrlashga va muqobil yechimlarni ko‘rib chiqishga undaydi.

To‘rtinchidan, baholash mezonlarini oldindan belgilash o‘quvchilar faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni aniqlashtiradi. Baholash faqat yakuniy natijani emas, balki topshiriqni bajarish jarayonini, ma’lumotlardan foydalanishni va xulosalarning

asoslanganligini ham qamrab olishi kerak.

Beshinchidan, raqamli vositalarni amaliy ishlar bilan uyg‘unlashtirish geografik axborotni ko‘rgazmali va interaktiv shaklda o‘rganishga imkon beradi. Elektron xaritalar va geografik axborot tizimlari yordamida o‘quvchilar hududlar joylashuvini aniqlash, obyektlarni taqqoslash va fazoviy munosabatlarni tahlil qilishlari mumkin. Bunda maktabning texnik imkoniyatlari va o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi hisobga olinishi zarur.

Metodik yo‘nalish	Kutilayotgan natija	Natijani tekshirish usuli
Xarita asosidagi topshiriqlar	Kartografik savodxonlikning rivojlanishi	Amaliy xarita topshirig‘i
Statistik tahlil	Geografik ma’lumotlarni taqqoslash ko‘nikmasi	Jadval va diagramma tahlili
Muammoli vazifalar	Mustaqil fikrlash va yechim ishlab chiqish	Muammoli topshiriq
Guruhli amaliy ishlar	Hamkorlik va fikr almashish	Kuzatish va guruh taqdimoti
Raqamli xaritalar	Fazoviy axborotni izlash va tahlil qilish	Elektron xarita topshirig‘i
Refleksiya va teskari aloqa	O‘z faoliyatini baholash va xatolarni tuzatish	O‘zini o‘zi baholash varaqasi

Izoh: jadvaldagi natijalar taklif etilgan metodik model asosida kutilayotgan imkoniyatlarni ifodalaydi. Ular pedagogik tajriba-sinov orqali tasdiqlangan empirik natijalar sifatida talqin qilinmasligi kerak.

Taklif etilgan yondashuvni amaliyotda tekshirish uchun kelgusida pedagogik tajriba-sinov tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda tajriba va taqqoslash guruhlaridagi o‘quvchilarning boshlang‘ich bilim darajasi aniqlanadi. Tajriba guruhida bosqichli model asosida ishlab chiqilgan amaliy topshiriqlar qo‘llanadi, taqqoslash guruhida esa amaldagi o‘qitish jarayoni davom ettiriladi. Tajriba yakunida bir xil yoki mazmunan teng topshiriqlar orqali natijalar qayta baholanadi.

O‘quvchilarning natijalaridagi o‘zgarishni quyidagi formula orqali hisoblash mumkin: $\Delta P = P_{yakuniy} - P_{dastlabki}$. Bu yerda $P_{yakuniy}$ — yakuniy baholash natijasi, $P_{dastlabki}$ — dastlabki baholash natijasi, ΔP esa foiz punktlaridagi o‘zgarishdir. Masalan, topshiriqni muvaffaqiyatli bajargan o‘quvchilar ulushi 50 foizdan 70 foizga ko‘tarilsa, o‘sish 20 foiz punktini tashkil etadi. Bu misol hisoblash usulini tushuntirish uchun keltirilgan bo‘lib, maqolada o‘tkazilgan haqiqiy tajriba natijasi emas.

Shunday qilib, taklif etilgan metodik model amaliy ishlarni rejalashtirish, bajarish, tahlil qilish va baholash jarayonlarini o‘zaro bog‘lashga xizmat qiladi. Uning haqiqiy samaradorligi maktab sharoitida o‘tkaziladigan tajriba-sinov natijalari bilan tasdiqlanishi lozim.

XULOSA

Umumta’lim maktablarida geografiya ta’limida amaliy ishlarni tashkil etish o‘quvchilarning nazariy bilimlarini mustahkamlash, geografik axborot bilan ishlash, fazoviy tafakkurini rivojlantirish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Tadqiqot doirasida ilmiy-metodik adabiyotlar tahlil qilinib, amaliy ishlarni samarali tashkil etishning asosiy shartlari umumlashtirildi. Topshiriqlarni ta’lim maqsadlariga muvofiq tanlash, o‘quvchilarning yosh va tayyorgarlik darajasini hisobga olish, mustaqil faoliyatga imkon yaratish, raqamli vositalardan maqsadli foydalanish va natijalarni aniq mezonlar asosida baholash zarurligi asoslandi.

Maqolada amaliy ishlarni maqsadni belgilash va tayyorgarlik, mustaqil faoliyat, natijalarni tahlil qilish, baholash va refleksiya bosqichlari asosida tashkil etish modeli taklif qilindi. Ushbu model xarita bilan ishlash, statistik ma’lumotlarni tahlil qilish, diagrammalar tuzish, geografik kuzatishlar va muammoli topshiriqlarni tizimli tashkil etishga yordam berishi mumkin.

O‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini baholash uchun kartografik savodxonlik, ma’lumotlarni tahlil qilish, topshiriqlarni mustaqil bajarish, muammolarni hal qilish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish mezonlari belgilandi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati taklif etilgan model va mezonlardan geografiya darslarini rejalashtirishda, amaliy topshiriqlarni ishlab chiqishda hamda o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini diagnostika qilishda foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi. Kelgusida modelni maktablarda tajriba-sinovdan o‘tkazish va statistik tahlil orqali samaradorligini aniqlash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. Vaxobov X., Alimqulov N.R., Sultanova N.B. Geografiya o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Nodirabegim, 2021.

3. Ortiqova I. Geografiya darslarini o‘qitishda metodik tavsiyalar // Eurasian Journal of Academic Research. — 2023. — 3-jild, 1-son, 5-qism. — B. 34–36.

4. Kent M., Gilbertson D.D., Hunt C.O. Fieldwork in Geography Teaching: A Critical Review of the Literature and Approaches // Journal of Geography in Higher Education. — 1997. — Vol. 21, No. 3. — P. 313–332.

5. Lambert D., Morgan J. Teaching Geography 11–18: A Conceptual Approach. — Maidenhead: Open University Press, 2010.

6. Rashidov T.R. Umumta’lim maktablarda geografiya fanini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish // Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va zamonaviy ta’limning o‘rni hamda rivojlanish omillari.

7. Shadiyeva N.Sh. Tabiiyot va geografiya o‘qitish metodikasi. — Buxoro: BuxDU, 2022. — 156 b.